

Od 38,3% (794) anketiranih, ki so se izrekli, da podpirajo koncept demilitarizacije, jih je 17% (135) hkrati tudi za ustanovitev slovenske vojske. V tej skupini anketiranih (ki so za demilitarizacijo) jih je eksplicitno proti ustanovitvi slovenske vojske 69,3%, torej ne vsi! Prav tako pa je v skupini anketiranih, ki podpirajo opcijo ustanovitve slovenske vojske (skupaj 29,8% oz. 618) le 83% takih, ki bi na referendumu tako tudi glasovali – torej spet ne vsi!

Med 2072 anketiranimi jih je 6,5% takih, ki so za oba koncepta (demilitarizacijo in slovensko vojsko).

Sodeč po rezultatih raziskave prebivalci Slovenije ne postavljajo jasne meje, ki bi strogo ločevala (ali celo izključevala) koncepcijo demilitarizacije in nacionalne vojske. Pri koncipiranju slovenskega nacionalnega varnostnega ustroja, ki bo imel legitimno podporo prebivalcev Slovenije, bo potrebno pač upoštevati oba koncepta. Snovalci koncepta nacionalne varnosti pa ne bi smeli prezreti tudi pomembnega dela populacije v Sloveniji, ki se je v javnomnenjski raziskavi identificirala z odgovorom »vseeno mi je, samo da smo varni«.

MARJAN MALEŠIČ

Civilna obramba v sistemu nacionalne varnosti

1. Uvod

Civilni obrambi kot delu sistema nacionalne varnosti smo v empirični raziskavi namenili precej prostora. Tako smo preučili indikatorje ogrožanja varnosti Slovenije, preživetja družbe v morebitnem oboroženem spopadu, razvoja civilne obrambe ter obrambnih izdatkov. Javnomnenjske izsledke o naštetih vprašanjih bomo v sklepnem delu tega zapisa obravnavali z vidika treh problemov, ki zadevajo sleherni sistem nacionalne varnosti. Ti problemi so kredibilnost, legitimnost in optimalnost nacionalno varnostnega sistema.

2. Stvarna in zaznana ogroženost

Ena od temeljnih podmen za vzpostavljanje in razvoj nacionalno-varnostnega sistema sleherne skupnosti je njena ogroženost, in sicer tako stvarna ogroženost (vojaško-politične razmere v okolju skupnosti, pogostnost in moč naravnih nesreč, ekološka izpostavljenost...) kot tudi tista, ki jo zaznavajo pripadniki skupnosti subjektivno in se odražajo v javnem mnenju. V tem smislu je ugotovljena stopnja ogroženosti anketirancev eden od dejavnikov, ki postavlja meje razvoju nacionalno-varnostnega sistema in določa njegovo naravo.

Zategadelj smo v raziskavi med drugim preučili, kako slovenska populacija zaznava lastno ogroženost. Glede na zgoraj zapisano, odgovori o ogroženosti posredno že nakazujejo obrise sistema nacionalne varnosti, kakršnega javnost

pričakuje. Respondente smo vprašali, koliko po njihovem mnenju posamezni dejavniki ogrožajo varnost Slovenije:

Tabela 1: »Koliko po vašem mnenju naslednji dejavniki ogrožajo varnost Slovenije?« (N=2072)

	(v %)					
	zelo	srednje	malo	sploh ne	ne vem	b. o.
uničevanje okolja	51,2	30,6	11,5	2,7	3,8	0,2
tehnološke nesreče	27,0	39,2	25,1	3,5	5,1	0,1
naravne nesreče	34,2	40,4	19,7	2,6	3,0	0,1
možnost državljanske vojne v Jugoslaviji	35,2	25,8	20,0	10,3	8,5	0,1
možnost intervencije JLA v Sloveniji	24,5	27,4	23,6	13,4	10,9	0,2
vojaške grožnje drugih držav	7,1	9,3	20,1	55,3	8,1	0,2
socialni nemiri	26,4	37,1	25,4	5,8	5,0	0,2
slabo gospodarjenje	58,3	26,9	8,8	2,4	3,4	0,2
zaostajanje na področju znanosti in tehnologije	41,0	32,5	13,3	5,1	7,9	0,1
razprodaja družbenega premoženja	31,6	28,8	17,8	11,0	10,7	0,2
kriminal	25,4	28,4	30,4	9,0	6,5	0,3

Indikatorje ogroženosti, kot jih prikazuje tabela, lahko glede na njihovo naravo pogojno razvrstimo v tri skupine:

- a) zunanja vojaška ogroženost;
- b) notranja ogroženost (vojaška ogroženost in ekonomsko socialna ogroženost);
- c) ogroženost na področju civilne obrambe.

Iz tabele je razvidno, da anketirana populacija zunanje vojaške ogroženosti skoraj ne zaznava. Vojaške grožnje drugih držav kot pretnja varnosti Slovenije so izražene z daleč najnižjim odstotkom odgovorov: »zelo ogrožajo« (7,1%) in z daleč najvišjim odstotkom odgovorov »sploh ne ogrožajo« (55,3%). Torej je zunanja vojaška ogroženost, gledano absolutno, najmanj zaznani vir ogrožanja slovenske varnosti.

Hipotetično moremo trditi, da bi se zunanja vojaška ogroženost (stvarna) lahko povečala z oblikovanjem oboroženih sil Republike Slovenije. Namreč, novoorganizirana avtonomna vojaška moč bi v okoljih sosednjih držav potencialno pomenila njihovo ogrožanje, kar bi nujno terjalo prilagajanje vojaških doktrin sosed in ustrezne premike vojaškega potenciala – to pa bi povratno vplivalo na vojaški vidik naše varnosti. Seveda pa je možno takšno ogroženost relativizirati s sklepanjem pogodb o nenapadanju, z vodenjem politike dobrih medsosedskega odnosov in drugimi diplomatskimi dejavnostmi.

Vendar pa ima vojaška ogroženost Slovenije tudi svoje notranjepolitično (jugoslovansko) razsežnost, ki v zadnjem času vse močnejše prodira v zavest državljanov. Opazno je zelo močno zaznavanje notranje vojaške ogroženosti, ki jo pona-

zarjata dva indikatorja, in sicer možnost državljanske vojne v Jugoslaviji ter možnost intervencije JLA v Sloveniji. Oba vira delujeta ogrožajoče, čeravno anketirani pripisujejo večjo možnost državljanski vojni kot pa posegu JLA v Sloveniji. Če naštejemo odstotek odgovorov »zelo ogroža« in »srednje ogroža«, potem prvi vir ogrožanja presega 60%, drugi pa 50%.

Glede notranje vojaške ogroženosti je treba opozoriti na nesorazmerje med stvarno in zaznano ogroženostjo. Stvarno ogroženost povečujejo nedavni dogodki (afeta Špegelj, mednacionalni spori v Pakracu, konflikt med opozicijo in oblastjo v Beogradu – povsod igra eno glavnih vlog armada), ki kažejo na nacionalno zaostrovanje odnosov predvsem med Srbi in Hrvati ter na zmanjševanje »fizičnega in psihološkega praga vojaškega intervencionizma«¹ v Jugoslaviji. Znanja notranja vojaška ogroženost pa je v javnosti očitno pogojena z relativno mirnim razpletanjem konfliktov v času anketiranja. Iz tega nadalje sledi, da so zunanja vojaška ogroženost, civilno obrambna ogroženost in notranja ekonomsko-socialna ogroženost bolj ali manj predvidljive stalnice, ki so manj odvisne od dnevnopolitičnih dogodkov, medtem ko je notranja vojaška ogroženost izpostavljena vsakodnevnim političnim in vojaškim vplivom, kar terja pogostejše preverjanje javnega mnenja glede tega vprašanja.

V tem primeru gre torej za paradoksalen in hkrati izviren položaj (tako sodi javno mnenje!), ko se »raison d'etre« vojske Republike Slovenije ne utemeljuje z zunanjo vojaško ogroženostjo, marveč z notranjo vojaško ogroženostjo zaradi možne državljanske vojne v Jugoslaviji oziroma vojaškega posega v Sloveniji.

Najvišje od vseh oblik ogrožanja kotira notranja ekonomsko-socialna ogroženost, kar je nedvomno posledica uničujoče politične, gospodarske in socialne krize, ki jo preživljamo. Posamezne vire ogrožanja bi glede na pomen, ki jim ga pripisujejo respondenti, razvrstili takole: na prvem mestu je slabo gospodarjenje (najvišji odstotek odgovorov »zelo ogroža« znotraj celotne tabele), sledijo pa mu zaostajanje na področju znanosti in tehnologije, razprodaja družbenega premoženja, socialni nemiri in kriminal.

Ogroženost na področju civilne obrambe kot naslednja oblika se izraža predvsem skozi ekološki vidik ter naravne in tehnološke (industrijske) nesreče. V skupini virov ogrožanja, ki zadevajo civilno obrambo, kotira najvišje uničevanje okolja, gledano absolutno pa je ekološko ogrožanje na drugem mestu med vsemi upoštevanimi viri ogrožanja (»zelo ogroža« – 51,2%). Sledijo naravne nesreče (»zelo ogroža« – 34,2%, »srednje ogroža« – 40,4%) ter tehnološke nesreče (27% oziroma 39,2%).

Gledano v celoti je zaznana ogroženost na področju civilne obrambe, ki nas najbolj zanima, manjša od notranje ekonomsko-socialne ogroženosti; primerljiva je z notranjo vojaško ogroženostjo, hkrati pa bistveno večja od zunanje vojaške ogroženosti.

Iz lestvice zaznanih virov ogrožanja je razvidno, da si popolne nacionalne varnosti ne morejo zagotoviti samo z nekaterimi sestavinami obrambnega sistema; znotraj tega sistema je namreč potrebno enakovredno obravnavati tako vojaški vidik varnosti kot tudi civilno obrambo.

¹ Armada je najprej nastopila proti »separatistom« na Kosovu, potem je posredovala v mednacionalnem sporu na Hrvaškem in nazadnje je bila vpletena v konflikt dveh političnih struj znotraj enega naroda in ene republike. Kaj še sledi temu?

3. Strategija preživetja

Razmerje med vojaško in civilno obrambo je zajeto tudi v vprašanju, kaj je najbolj pomembno za preživetje določene družbe v primeru oboroženega napada (tabela 2). Vojaški spomin, kot ga je mogoče izluščiti iz zgodovine vojaštva na Slovenskem, poudarja pomen vojaškega dejavnika za preživetje določene skupnosti v vojni. Še več, tudi tistim oblikam civilne obrambe, ki so se skozi zgodovino uveljavile, je vojstvo vsiljevalo svojo doktrino ter sistemske in organizacijske rešitve.² Po drugi strani pa zgodovina vojn postreže z ugotovitvijo, da se z razvojem vojaške tehnologije in tehnike in s povečevanjem uničevalnosti vse bolj spolnjenih orožij ter vojaških doktrin, ki na tej tehnologiji temeljijo, povečuje število žrtev med civilnim prebivalstvom (relativno in absolutno) ter škoda na civilnih »objektih« – proizvodnih, naravnih, kulturnih. V tem pogledu se je v obrambnih doktrinah nekaterih zahodnih držav pojavila sintagma »strategija preživetja«, ki se, poenostavljeno povedano, splošno ogrožanju, ki ga prinaša s seboj sodobna vojna, postavlja po robu s splošno pripravljenostjo družbe za soočenje s takšno grožnjo. Pri tem so razen vojaških zmogljivosti upoštevane tudi kulturne (v najširšem pomenu), proizvodne, storitvene in administrativne zmogljivosti. Velik poudarek pa je pripisan tudi varnostnim pobudam in dejavnostim, ki izhajajo iz koncepta civilne družbe. Poglejmo, kako so se v tem pogledu opredeljevali respondenti.

Tabela 2: »Kaj je najbolj pomembno za preživetje določene družbe v primeru oboroženega napada?« (N = 2072)

-
- 19,9% oboroženo zoperstavljanje sovražniku;
 - 4,2% ohranjanje administrativne in politične funkcije države;
 - 13,1% ohranjanje lastnega gospodarstva;
 - 38,5% zaščita ljudi, materialnih in kulturnih dobrin ljudi;
 - 7,1% neoboroženo zoperstavljanje sovražniku (bojkot, sabotaža, štrajk...);
 - 2,0% neizvajanje kakršnekoli oblike odpora;
 - 15,2% ne vem, ne morem oceniti.
-

Kot najbolj pomemben vidik dejavnosti za preživetje določene skupnosti v primeru oboroženega napada navajajo respondenti zaščito ljudi, materialnih in kulturnih dobrin (38,5%). Na drugem mestu je, po mnenju petine anketiranih, oborožen odpor sovražniku, kar je, glede na že omenjeno zgodovinsko izročilo, v bistvu presenetljivo šibka podpora. Za temi ocenami se uvrščata še dve prvini civilne obrambe, in sicer ohranjanje lastnega gospodarstva (13,1%) in neoboroženo zoperstavljanje agresiji (7,1%). Nenavadno nizek je odstotek tistih anketiranih, ki v primeru oboroženega napada pripisujejo pomen ohranjanju oblastnih in političnih funkcij države (4,2%), vendar je povsem v skladu s splošnim vtisom, ki ga odražajo rezultati ankete. Namreč, opazno je zelo nizko vrednotenje pomena političnega dejavnika v vseh segmentih in fazah obrambno-zaščitnega dogajanja v Sloveniji.

² Primera sta: usoda Narodne zaščite v Sloveniji med NOB ali izkušnja civilne zaščite v povojni Jugoslaviji.

Osamosvojitvena prizadevanja in težnje po popolni suverenosti postavljajo pred slovensko državo in njene uradnike zahtevo po oblikovanju koncepta nacionalne varnosti. Nalogo, ki je sama po sebi zelo zahtevna, zapleta tudi dejstvo, da še nimamo nacionalnega konsenza o tem, kakšen koncept varnosti si pravzaprav želimo. Obstoječo dihotomijo ponazarja dilema – demilitarizacija Slovenije ali vojska Republike Slovenije. O tem bo govora na drugem mestu, mi pa pogledjmo, kakšen pomen pripisuje javno mnenje razvoju posameznih sestavin civilne obrambe, ki po našem mnenju sodijo v oba izključujoča se koncepta nacionalne varnosti (več o tem M. Malešič, Demilitarizacija in civilna obramba, v: Demilitarizacija Slovenije, zbornik v tisku).

Izraz civilna obramba nam pomeni tisti del obrambno-zaščitne dejavnosti družbe, katere bistveni cilj je v tem, da z nevojaškimi in nenasilnimi sredstvi zavaruje ljudi, družbene in osebne vrednote, gmotne in kulturne dobrine ter zagotovi nepretrganost političnega, gospodarskega in kulturnega življenja v za posameznika in skupnost neprijaznih situacijah – ob naravnih in drugih nesrečah, v izrednih razmerah ali v vojni.

V povojni Jugoslaviji smo razvijali določene sestavine civilne obrambe, nekatere bolj ali manj konkretno, druge zgolj deklarativno, tretje pa smo pripeljali do razvojnega (beri: normativnega, institucionalnega, metodološkega) absurda. Pogledjmo na kratko stanje v posameznih sestavinah civilne obrambe in poskušajmo ob pomoči rezultatov raziskave opredeliti njihov nadaljnji razvoj.

Tabela 3: Sestavine civilne obrambe: »Našteli vam bomo nekatere sestavine civilne obrambe: katere izmed njih bi bilo potrebno po vašem mnenju v Sloveniji najbolj krepiti (možnih je več odgovorov)?« (N = 2072)

59,9%	– civilna zaščita
46,2%	– obrambne priprave gospodarstva
16,6%	– obrambne priprave družbenih dejavnosti
9,5%	– obrambne priprave političnih institucij
28,0%	– priprave za druge neoborožene oblike odpora
15,3%	– ne vem

Civilna zaščita je v svojem razvoju dosegla točko, ki terja kakovosten prehod v drugo stanje. Prehod naj bi potekal v smeri zmanjševanja vsebinske naravnosti k vojnim razmeram in večji usmerjenosti k mirnodobnim nesrečam, predvsem pa upoštevanja strokovnosti in selektivnosti pri izboru pripadnikov enot in štabov – na račun voluntarizma oziroma množičnosti.

Kot konstanten vir ogrožanja prebivalcev Slovenije namreč zaznavamo naravne, antropogene in ekološke nesreče, ki zahtevajo ustrezno pozornost. Nadalje, zaščita in reševanje ljudi, materialnih dobrin, kulturnega in naravnega okolja je na današnji stopnji tehnološke in siceršnje razvitosti družbe (ta prinaša tudi nove vire ogrožanja) izrazito strokovno opravilo, ki ne dovoljuje improviziranja. In ne nazadnje, strokovnost terja selektivnost pri novačenju pripadnikov civilne zaščite, ki se seveda opira na potencial prostovoljnih organizacij in društev ter na zdravstvene, socialne in raziskovalne ustanove, po potrebi pa tudi na oborožene sile.

Civilno zaščito je treba postaviti na sistemski in organizacijski temelj, ki ji bo omogočal obvladovati funkcije napovedovanja nesreč, preventivne dejavnosti,

vođenja reševalnih akcij ob nesreči in izvajanje rekonstrukcije (sanacije) po nesreči. Anketirani menijo, da je civilna zaščita tista sestavina civilne obrambe, ki jo bo treba najbolj krečiti (59,9%).

Obrambne priprave na področju gospodarstva in družbenih dejavnosti so prav gotovo najbolj sporna sestavina civilne obrambe, katere temeljne značilnosti so normativizem, metodološka enoznačnost, neselektivnost in interna »statistika«. V prihodnje bo treba obrambne priprave *družbenih dejavnosti* izločiti iz sistemske ureditve in jih prepustiti samoorganiziranju, to pa glede na dejansko ogroženost konkretnih subjektov. Državni organi pa naj poskrbijo za upoštevanje določenih preventivnih in zaščitnih ukrepov (npr. na področju ekologije, požarne varnosti, zaščite pri delu, ipd.). Obrambne priprave *gospodarstva* pa je treba vsekakor deregulirati, metodološko in proceduralno poenostaviti, uveljaviti skrajno selektivno metodo izbora subjektov obrambnih priprav ter pri tem uporabiti tudi obstoječe statistične baze podatkov. V takšnem razmišljanju se moremo opreti tudi na raziskovalne rezultate, saj ti obrambnim pripravam gospodarstva – za razliko od družbenih dejavnosti – pripisujejo relativno velik pomen (46,2% oziroma 16,6%).

Določeni ukrepi na političnem področju, predvsem v sferi oblasti, so potrebni, da bi se sistem institucionalno prilagodil spremenjenim možnostim delovanja v izrednih razmerah in v vojni.³ Ukrepi gredo v smeri institucionalizacije, ukinjanja ali združevanja teritorialno političnih enot: pripravljanja novih pravnih aktov; spreminjanja pristojnosti in trajanja mandata organov oblasti ter v smeri suspendiranja posameznih členov ustave in drugih pravnih aktov, ki se nanašajo na pravice in svoboščine državljanov.

Pooblastilo za izvajanje ukrepov na tem področju mora biti seveda situacijsko in časovno omejeno, hkrati pa mora biti predviden način rekonstrukcije sistema oblasti in ponovne vzpostavitve demokratičnih institucij.

Rezultati raziskave kažejo zanemarljivo podporo javnega mnenja pripravam političnih (oblastnih) organov za delovanje v izrednih razmerah ali v morebitni vojni (9,5%).

Temeljno vodilo ob uveljavljanju neoboroženega upiranja agresiji v obrambnih doktrinah držav je, da mora biti obramba vseobsežna, tako kot je vseobsežna tudi grožnja vojne, zato je ni mogoče obravnavati zgolj z vojaškega vidika. Ob upoštevanju družbene in etične distinkcije med nasiljem in silo se neoboroženo upiranje agresiji (ali nenasilna civilna obramba) kaže kot posebna oblika izražanja družbene sile, ne pa kot izraz inferiornosti. Strategijo nenasilne civilne obrambe lahko razumemo kot obrambno politiko civilne družbe ter kot dopolnilo vojaški strategiji, zato je v svojem bistvu v funkciji odvrčanja agresije.⁴

Najpomembnejše oblike neoboroženega upiranja agresiji so demonstracije, delni štrajk, sabotaže, delo brez kolaboracije, zavračanje sodelovanja z agresorjem, blokade, ipd.

Kljub zgolj deklarativnim omembam o neoboroženem upiranju agresiji v jugoslovanski obrambni doktrini in nerazvitosti te sestavine civilne obrambe, ji

³ Slovenski skupščinski in vladni funkcionarji v zadnjem času poudarjajo, da je »vse pripravljeno« za primer vojaškega posega ali državljanske vojne v Jugoslaviji. Očitno gre (med drugim) za vnaprej pripravljene pravne akte, ki naj bi sankcionirali novonastali položaj.

⁴ Nenasilje se je kot politična in obrambna strategija uveljavilo v začetku tega stoletja. Indijci v Južni Afriki so se pod Gandhijevim vodstvom s civilno neposlušnostjo upirali diskriminaciji, ki so jo uveljavljali belci. Gandhi je to strategijo prenesel tudi v Indijo, kjer so jo vpeljali kot nenasilno spopadanje s kolonialnimi oblastmi.

je javno mnenje relativno zelo naklonjeno (28,0%). To je pomembno, saj so nekatere oblike neoboroženega upiranja kot izključna domena civilne družbe uporabne tudi v primeru vsiljevanja izrednih razmer od znotraj.⁵

5. Sklep

Kot smo že omenili, bomo v sklepnem delu, v luči rezultatov javnomnenjske raziskave, ugotavljali kredibilnost, legitimnost in optimalnost nacionalno-varnostnega sistema.

Kredibilnost sistema nacionalne varnosti: Gledano s teoretičnega vidika bi bil kredibilen tisti sistem, ki bi predpostavljal relativno močno vojaško obrambo in relativno močno civilno obrambo. Kredibilen bi bil torej tisti sistem, ki bi bil sposoben izpolniti funkcionalni imperativ, ki ga v obliki zahteve in pričakovanja družba postavi pred nacionalno-varnostni sistem, v okviru tega pa še posebej pred obrambni sistem. Izpolniti funkcionalni imperativ bi torej pomenilo, da je obrambni sistem sposoben odvracati agresijo, če pa do nje kljub temu pride, da se je sposoben učinkovito spopasti z agresorjem.

Legitimnost sistema nacionalne varnosti: Raziskava poskuša predvsem odgovoriti na vprašanje, kakšen sistem nacionalne varnosti bi bil v Sloveniji legitimen. Legitimnost vojaške varnosti je obdelana na drugem mestu (gl. A. Grizold); iz rezultatov, ki smo jih upoštevali v tem tekstu, pa je razvidno, da ne bi bil legitimen sistem nacionalne varnosti, ki bi zanemaril prvine civilne obrambe. To je razvidno iz percepcije ogroženosti – kot pomembni viri ogrožanja se pojavljajo tisti, ki zadevajo dejavnost civilne obrambe – in iz pomena, ki ga respondenti pripisujejo oblikam obrambnega delovanja v primeru oboroženega napada na državo. Naj poudarim, da je vzpostavitev legitimnega sistema nacionalne varnosti pomembna zaradi zaupanja državljanov v ta sistem in njihove pripravljenosti (motiviranosti), da bi se vključevali v sistem nacionalne varnosti.

Optimalnost sistema nacionalne varnosti: Optimalen sistem nacionalne varnosti bi bil tisti, ki bi izhajal iz dejanske ogroženosti države, ki bi hkrati upošteval varnostne zmogljivosti te države in temeljil na varnostni kulturi oziroma na vrednotah državljanov. O ogroženosti in varnostni kulturi je bilo govora na drugih mestih; med varnostne zmogljivosti pa štejemo objektivne danosti, ki jih določa predvsem naš geografski položaj; kvalitativne zmogljivosti, ki jih pogojujeta temeljni družbeni odnos in kvaliteta človeškega potenciala ter kvantitativne zmogljivosti, ki jih določata predvsem demografski in gospodarski potencial države.

Glede na gospodarski potencial se seveda zastavlja vprašanje o obrambnih izdatkih, ki si jih določena država lahko privošči. Naši respondenti menijo, da bi morali biti v prihodnje obrambni izdatki manjši kot doslej – in to predvsem na račun vojaške obrambe, manj pa na račun civilne obrambe. V vsakem primeru pa bi bilo potrebno v Sloveniji obrambne izdatke kvalitativno relativizirati oz. jih postaviti v korelacijo z izdatki za izobraževanje, znanost, kulturo, ki so prav tako kot varnost v funkciji nadaljnjega razvoja slovenske družbe.

⁵ Primer: »Afera Špegelj« in njene pričakovane posledice so prebivalce Zagreba prisilile k temu, da so uporabili nekatere oblike nenasilnega zoperstavljanja, ki so očitno imele svojo odvrcačno moč.

MELON, MILER, SEMLEN: Neoružani odpor (prevod iz franc.), VINC, Beograd 1989.

Marjan Malešič: Demilitarizacija in civilna obramba, v: Demilitarizacija Slovenije, zbornik v tisku.

SJM 1990: Nacionalna varnost Slovenije, FSPN, Rezultati raziskave.